

ÖLMEK ÜZERE OLAN KİŞİYE VE MEZARDAKİ ÖLÜYE YAPILAN TELKİN İLE İLGİLİ RİVAYETLER

Dr. Ali ÇOLAK*

Telkin; التفهيم kökünden türemiş olup, التلقين bir şeyi başkasına anlatmak (التفهيم) ve hatırlatmak demektir. لقن الكلام – فهمه : لقن الكلام – bilmediği bir şeyi ona anlattı, bildirdi anlamında kullanılır.¹ (لَقِنُوا مَوْتَاكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ)² rivayetinde olduğu gibi ilgili rivayetlerde telkîn; ölmek üzere olan bir kişiye, şehâdet kelimesini hatırlatarak, onun iman üzere ölmesini sağlamak;³ ya da cenaze mezara konulduktan sonra, Münker ve Nekir isimli iki meleğin ölen kişiyi mezarda sorgulaması esnasında, hatırlatmalarda bulunmak demektir.⁴

Telkin, ölmek üzere olan ya da ölen kişiye hatırlatmalarda bulunmak olduğuna göre, bu husustaki rivayetleri iki kısımda ele alabiliriz:

---

* Düziçi Cumhuriyet Lisesi Müdürü

¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 390, er-Râzî, *Muhtârû's-Sihâh*, I, 251.

² İbn Ebî Şeybe, *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, II, 446, no: 10857, 10859; Müslim, *Sahih*, Cenaiz 1-2, I, 631; et-Tirmizî, *Sünen*, Cenâiz 7, III, 306, no: 976; Ebû Davud, *Sünen*, Cenâiz 15-16, III, 487, no: 3118; en-Nesaî, *Sünen*, Cenâiz 4, IV,5; A.b. Hanbel, *Müsned*, III, 3; İbn Mâce, *Sünen*, Cenâiz 3, I, 464, no:1444-1446.

³ en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahihi Müslim*, VI, 219; es-San'ânî, *Sübülü's-Selâm*, II, 89-90; el-Azîm Âbâdî, *Avnu'l-Ma'bud*, VIII, 267-268; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 109-111.

⁴ el- Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, II, 324; Zeynüddin b. Abdulaziz, *Fethu'l-Muîn*, I, 140.

1.Ölmek üzere olan bir kimseye Kelime-i Şehâdet ve Kelime-i Tevhid'i telkin etmekle ilgili rivayetler.

2.Ölen bir kimsenin mezara konulmasından sonra bir kişinin mezar başında kalarak, sorgu meleklerinin soruları karşısında ona yardımcı olmayı ifade eden rivayetler.

Son nefese kadar Kelime-i Tevhid'in önemini vurgulayan, Telkinle ilgili bir çok rivayet vardır. Şimdi onları aşağıya kaydederek, öncelikle ölmek üzere olan bir kimseye telkini emreden rivayetleri inceleyeceğiz:

Hız. Aişe, Ebû Hureyre ve Ebû Said el-Hudrî'nin bildirdiğine göre Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Ölülerinize Lâilâhe illallâh'ı telkin ediniz.”⁵ Başka bir rivayette de *Mevtâküm* kelimesi yerine aynı anlama gelen *Helkâküm* kelimesi kullanılmıştır.⁶

Bu rivayetin farklı versiyonlarıyla karşılaşmak mümkündür. Bunlardan bazılarını şu şekildedir:

(عبد الرزاق عن معمر عن قتادة يرفعه قال لقنوا أمواتكم لا إله إلا الله)⁷

Abdurrezzâk'ın *Musannağ*'ında (مواتكم) kelimesi yerine (أمواتكم) kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca *Abdurrezzâk*'ın kaydettiği şu rivayette de bu uygulamanın henüz ölmeyen bir kişi için yapılmasının iyi olacağı vurgulanmıştır:

(عبد الرزاق عن معمر عن أبان عن حدثه أن ابن مسعود قال لقنوا أمواتكم (لا إله إلا الله فإنها تهدم الخطايا فليل له كيف الحي قال هي أهدم وأهدم)

“İbn Mesud, ‘Ölülerinize *Lâilâhe illallâh*'ı telkin ediniz. Çünkü o hataları yok eder’, dedi. Ona, yaşayan için yapılırsa nasıl olur? diye sorulduğunda O;

⁵ Müslim, *Sahih*, Cenaiz 1-2, I, 631; et-Tirmizî, *Sünen*, Cenâiz 7, III, 306, no: 976; Ebû Davud, *Sünen*, Cenâiz 15-16, III, 487, 3118; en-Nesaî, *Sünen*, Cenâiz 4, IV,5; A.b. Hanbel, *Müsned*, III, 3; İbn Mâce, *Sünen*, Cenâiz 3, I, 464, no: 1444-1446; İbn Cârüd, *el-Müntekâ*, I, 136, no: 513.

⁶ en-Nesaî, *Sünen*, Cenâiz 4, IV, 5

⁷ Abdurrezzak, *Musannağ*, III, 386, no: 6047.

‘kötülükleri daha çok yok eder’ diye cevap² vermiştir.”⁸ Abdurrezzâk’ın *Musannaf*’ında farklı olarak şu rivayet yer almaktadır:

عبد الرزاق عن ابن جريج قال أخبرني منصور بن عبد الرحمن عن أمه صفية (ابنة شيبه أنها سمعت عائشة تقول لا تذكروا موتاكم إلا بخير ولقنوهم شهادة أن لا إله إلا الله)⁹

es-Sevrî> Huseyn ve Mansur> Hilâl b. Yesâf ve Ebû Hureyre senediyle Abdurrezzâk’ın kaydettiği bir rivayette şöyle buyurulmuştur: “Kim ölümü esnasında, ölmeden önce, *Lâilâhe illallâh* derse, bu (söz), onu bir gün kurtarır.”¹⁰ el-Bezzâr, *Müsned*’inde Muhammed b. Beşşâr> Ebû Âmir> Kesir b. Zeyd> İshak b. Abdullah b. Cafer> O da babasından > O da Rasûlullâh’tan aynı rivayeti nakletmiştir. Ancak el-Bezzâr, bu rivayeti Abdullah b. Cafer’den başkasının rivayet ettiğini bilmiyorum demiştir.¹¹

Yine Abdurrezzâk’ın; Sevrî> Huseyn> İbrahim> Alkame şeklindeki senetle kaydettiği rivayette Alkame; “*Ölümüm esnasında bana Lâilâhe illallâh’ı telkin edin* ve beni mezarıma çabuk götürün. Benim ardımdan ağıt yakmayın. Ben cahiliye dönemindeki gibi yapılmasından korkarım. Cenazemi taşıyan kimseler (tabutla) ortaya çıktıkları zaman, kapıları kapatınız. Çünkü ben kadınların Cahiliye dönemindeki gibi yapmalarından korkarım,” demiştir.¹²

Buraya kadar kaydettiğimiz, ölmek üzere olan kişiye yapılan telkin ile ilgili rivayetleri İslam âlimleri yorumlamışlar ve nasıl anlaşılması gerektiği hakkında yol göstermişlerdir. Zaten, yukarıda kaydedilen (لا تذكروا موتاكم إلا بخير ولقنوهم) (شهادة أن لا إله إلا الله) “Ölülerinize ancak iyi şeyleri hatırlatın ve onlara *Lâilâhe illallâh*’ı telkin edin” cümlesi bunu ifade etmektedir. Çünkü; ölülerinize kelimesinden maksadın ölmek üzere olan kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Telkin ile kişinin

⁸ Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 387, no: 6048.

⁹ Abdurrezzak, *Musannaf*, III, 385, no: 6042.

¹⁰ Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 387, no: 6045.

¹¹ el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, VI, 208, no: 2248.

¹² Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 387, no: 6046.

son sözünün şehâdet olması arzu edilmektedir. Bu **ğla**, “Kimin son sözü Lâ ilâhe İllallâh olursa, o cennete girer”¹³ şeklindeki Mevkuf Hadis'in¹⁴ işaret ettiği şeye ulaşma arzusundan ileri gelmektedir. Ayrıca İslam âlimleri bunu, ölmek üzere olan kişi olarak anladıklarından dolayı, konu başlığı olarak şu ibareleri kullanmışlardır:

“ما يقال إذا سئل عن المريض وما يقال إذا دخل عليه”¹⁵,

باب من كان آخر قوله لا إله إلا الله وتلقين المحتضر وتوجيهه وتغميض الميت
”والقراءة عنده“¹⁶,

”فصل في المحتضر“¹⁷,

”ما جاء في تلقين المريض عند الموت والدعاء له“¹⁸

Daha bir çok alim böyle anlayarak “انك ميت وانهم ميتون” âyetini delil getirmişlerdir.¹⁹ Bu başlıklardaki “المريض” ve “المحتضر” kelimeleri, ölüme hazır olan, ölmek üzere olan kimse demektir.

Bazı alimler konu başlığına “meyyit” kelimesini koysalar da bu bâbdaki kaydettikleri rivayetler, aslında bununla maksatlarının, ölmek üzere olan kişi olduğunu ortaya koymaktadır.²⁰

¹³ Abdurrezzak, *Musannaf*, III, 386, no: 6045; İbn Ebî Şeybe, *Musannafu İbn Ebî Şeybe*, II, 445, no: 10866; II, 446, no: 10867, 10869; İbn Hibbân, *Sahih*, II, 269 vd. no: 3004

¹⁴ Mevkuf Hadis: Hadis ıstılahında Sahabilerden rivayet edilen söz ve fiillere denir. Geniş bilgi için bakınız: İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 46; es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, s. 116; Uğur, *Hadis terimleri Sözlüğü*, s. 225.

¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, II, 445.

¹⁶ eş-Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, IV, 48.

¹⁷ İbn Hibbân, *Sahih*, VII, 269.

¹⁸ el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, IV, 45.

¹⁹ el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, I, 299; İbn Kudâme, *el-Kâfî fi ikhi İbn Hanbel*, I, 245; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 109; en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî Alâ Sahihi Müslim*, VI, 219; eş-Şurunbilâlî, *Nûru'l-İzâh*, I, 90; es-Suyûtî, *Şerhu's-Suyûtî*, IV, 4; es-Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî*, IV, 5; el-Azim Âbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, VIII, 267; es-San'ânî, *Sübülü's-Selâm*, II, 89; Muhammed Emin, *Hâşiyetü İbn Âbidîn*, II, 190.

²⁰ el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, II, 323; el-Beyhakî, *Sünenü'l-Beyhakiyyi'l-Kübrâ*, III, 383; Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail el-Kinânî (v. 840), *Misbâhu'z-Zücâce*, II, 22.

Ölmek üzere olan bir kimseye telkini emreder; yukarıdaki rivayetler, oradaki insanlara, ömrünün sonuna kadar bu hâl üzere gitmesini ve Kelime-i Şehadet'ten vazgeçmemesini tavsiye olarak da anlaşılabilir.

لقنوا موتاكم لا اله الا الله rivayeti ile ilgili olarak İbn Mâce'nin *Sünen*'inde, *ölüleriniz* ifadesiyle, ölüme yaklaşmış kimselerin kastedildiği belirtilmiştir.²¹ Müslim'in (v.261/875) *Sahih*'inde, sizden ölüme yaklaşan kimselere kelime-i tevhidi yanında söyleyerek hatırlatınız, şeklinde bir açıklama yer almıştır.²² en-Nesâî (v.303/915)'deki rivayet ise el-Kurtubî ve en-Nevevî'nin görüşleriyle açıklanmıştır. el-Kurtubî, hadisin anlamını; "*Lâilâheillallâh*'ı söyleyiniz ve ölüm anında onlara hatırlatınız. Ölüm kendilerine yaklaşmış bulunduğundan, bu gibi kimseler *ölüleriniz* diye isimlendirilmiştir" şeklinde açıklarken, en-Nevevî (v. 677/1278), "*ölüleriniz* ifadesinin anlamı; ölümü yaklaşmış kimselerdir. *Lâilâheillallah*'ı telkinin amacı, *Kimin son sözü Lâ ilâhe illallah olursa Cennet'e girer*, hadisinde de olduğu gibi kişinin son sözü olmasına yöneliktir" şeklinde yorumlamıştır.²³

Telkin'in kime yapılacağı, İslam alimlerinin kaydettiklerinden açıkça anlaşılabilir. Buna göre; Ölüme hazır olan kimseye tevhid kelimesi telkin edilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) ölmek üzere olan kimsenin yanında *Lâilâheillallah* demeyi tavsiye etmiştir. Ölecek kimsenin yanında bulunan kişiler "*Lâilâheillallah Muhammedü'r-Rasûlullâh*" kelime-i tevhidini söylerler. Fakat, sen de söyle diye teklif etmezler. Çünkü, sekerât halindeki kişi, sıkıntılı olduğu için "söylemem" diyebilir. Hastaya teklif etmeden, onun yanında kelime-i tevhid ve şehâdet okumak sünnettir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) (من كان اخر كلامه لا اله الا الله دخل الجنة) "Kimin son sözü, *Lâ ilâhe illallah* olursa, Cennete gider"²⁴ hadisi şerifi telkin uygulamasının

²¹ İbn Mâce, *Sünen*, Cenâiz, 3, I, 464, No: 1444.

²² Müslim, *Sahih*, Cenâiz, 1, I, 631.

²³ en-Nesâî, *Sünen*, Cenâiz, 4; ayrıca bu konuda bkz. M. Ahmed Abdusselâm, *Kur'ân Niçin İndildi*, s. 55.

²⁴ Abdurrezzak, *Musannaf*, III, 386, no: 6045; İbn Ebî Şeybe, *Musannafu İbn Ebî Şeybe*, II, 445, no: 10866; II, 446, no: 10867, 10869; İbn Hibbân, *Sahih*, II, 269 vd. no: 3004.

dayanak noktası olmuştur.²⁵ Buna göre, hayattaki insana *Kelime-i Tevhid* ve *Kelime-i Şehadet* telkin edilir. Zaten, Hz. Peygamber (s.a.v.) en yakın akrabalarına, onlar yaşarken Rabbinin emrini tebliğ etmiş ve şöyle buyurmuştur: “Amel ediniz, çünkü ben Allah’tan gelecek bir şeyi sizden savamam.”²⁶ Öldükten sonra insanın amel etmesi mümkün olmadığına göre, ölü insana telkinin de bir anlamı yoktur. Ayrıca, Hz. Peygamber (s.a.v.), ölen insana fayda verebilecek şeyleri şu üç özellikle sınırlandırmıştır: (إذا مات الإنسان انقطع عمله إلا من ثلاث. صدقة جارية أو) “İnsan öldüğü zaman o kimsenin ameli şu üç şey hariç kesilir: sadaka-i câriye, ondan faydalanılan bir ilim ve ona dua eden sâlih bir evlat.”²⁷

Toplumda sıkça görülen âdetlerden birisi de mezarda *Yâsin Sûresini* okuma âdetidir. Buna dayanak teşkil eden dini kaynak (*على موتاكم* (يس) (*إقرواها* (يس)) “Ölülerinize *Yâsin Sûresi*’ni okuyunuz,” rivayetidir. Ancak bu rivayet illetlidir. İsnadı çelişkili ve meçhuldür. Sahih olduğu farz edilse bile katıyyet ifade etmemektedir. Çünkü, ölüleriniz sözünden maksat, ölüme yaklaşan kimselerdir. İbn Münzirî bu rivayetin senedinde yer alan râvî Ebû Osman ve babası’nın, tanınmış kimselerden olmadığını ifade etmiştir.²⁸ Zaten İbn Mâce de bu rivayeti şu şekilde kaydetmiştir:

(*إقرواها عند موتاكم* (يعنى يس))

²⁵ Zeyn b. İbrahim b. Muhammed b. Muhammed b. Bekr (v.970), *el-Bahru’r-Râik*, II, 184; el-Azim Âbâdî, *Avnu’l-Ma’bûd*, VIII, 267; es-Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî*, IV, 5; en-Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî Alâ Sahihî Müslim*, VI, 219; İbn. Kudâme, *el-Kâfî fî ikhı İbn Hanbel*, I, 245; el-Mubârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, IV,45; el-Halebî, İbrahim, *Mültekâ’l-Ebhur*, 1, 275.

²⁶ Bkz. Buhârî, *Sahih*, Vasâyâ, 11, III, 190-191; Müslim, *Sahih*, İman, 351, I, 192; ed-Dârimî, *Sünen*, Rikâk, 23.

²⁷ en-Nesaî, *Sünen*, Vasaya, 8, VI, 251; Ebû Davud, *Sünen*, Vasaya, 14, III,300, no: 2880; A.b. Hanbel, *Müsned*, II, 372.

²⁸ Ebû Dâvud, *Sünen*, Cenâiz, 20, III, 489, no: 3121 ile ilgili açıklama.

“Onu ölülerinizin yanında okuyunuz, yani Yâsîn’i”²⁹

İbn Hibban; Telkin’i ölmek üzere olan bir kişiye Şehadet kelimesinin hatırlatılması olarak anlamıştır. Nitekim konuyla ilgili şu bilgilere eserinde yer vermiştir.:

أخبرنا عمران بن موسى بن مجاشع السخيتاني قال حدثنا أبو بكر بن خالد (الباهلي قال حدثنا يحيى القطان قال حدثنا سليمان التيمي قال حدثنا أبو عثمان عن معقل بن يسار قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اقرؤوا على موتاكم يس قال أبو حاتم رضي الله عنه قوله اقرؤوا على موتاكم يس أراد به من حضرته المنية لا أن الميت يقرأ عليه وكذلك قوله صلى الله عليه وسلم لقنوا موتاكم لا إله إلا الله ذكر الأمر بتلقين (الشهادة من حضرته المنية)³⁰ (Ma'kul b. Yesâr, Rasûlullâh'in şöyle buyurduğunu

söyledi: 'Ölülerinizin üzerine Yâsin Suresini okuyun.' Ebû Hâtim (r.a.) "ölülerinizin üzerine Yâsin Okuyun" sözünden maksadın ölü kimse bdeğil de ölüme hazır olanlar olduğunu ifade etti. Hz. Peygamber'in "Ölülerinize Lâilâheİllallah'ı telkin ediniz emri de aynı şekilde ölüleriniz değil, ölüme hazır olan kişiler içindir," diye belirtti.) Bu rivayetten telkinin ölmek üzere olan bir kişiye şehadeti hatırlatmak olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Telkin uygulaması halk arasında görülünce İslam alimleri de onun adabıyla ilgili bazı açıklamalarda bulunma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bunlardan birisi de telkinin kim tarafından yapılacağı konusundaki açıklamadır. Yanlış anlaşılması için Telkini varislerinden birinin yapması mekruh görülmüştür. Çünkü başkaları tarafından, sanki ölmek üzere olan kişinin ölümünü isteyip bir an önce mirasa konma arzusu olarak yorumlanabileceğinden dolayı bu davranış hoş görülmemiştir.³¹

Keşşâfu'l-Kinâ'da, Ebû Said el-Hudrî'nin rivayeti kaydedilerek, ölmek üzere olan kimseye telkin edilmesinin gereği ve onun metodu anlatılmaktadır. Burada, en fazla üç defa yapılması, zorlanmaması ve ölmesini istiyor diye yorumlar yapıl-

²⁹ İbn Mâce, *Sünen*, Cenâiz, 4, I, 465-466, no: 1448. Ayrıca bkz. M. Ahmed Abdüsselâm, *Kur'ân Niçin İndirildi*, s. 55.

³⁰ İbn Hibbân, *Sahih*, VII, 269, no: 3002.

³¹ el-Makdisî, *el-Furû*', II, 150.

masına meydan vermemek için varislerinden birinin telkin yapmaması gereği gibi hususlara değinilmiştir.³²

Telkin yapmadaki asıl maksat; ölmek üzere olan kişiye kelime-i şehadetin hatırlatılmasıdır. Nitekim İbn Ebî Şeybe'nin (v.235) *Musannef*'inde yer alan; Ebû Hâlid el-Ahmer> Yezid b. Keysan> Ebî Hâzım> Ebû Hureyre (r.a.) senediyle kaydettiği (قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لقتوا موتاكم لا إله إلا الله)³³ rivayetinden sonra bunu açıklar mahiyette kaydettiği rivayette buradaki telkinden maksadın، وذكرهم ifadesiyle, hatırlatmak olduğunu açıklamıştır.³⁴ Ayrıca Alkame (r.a.), hastalığı ağırlaşınca, kendisine şahadeti telkin edip hatırlatacak birisinin yanına oturtulmasını istemiştir.³⁵ Bütün bunlar da göstermektedir ki telkin, sadece ölmek üzere olan kişiye şehadeti hatırlatıp bu dünyadan en son güzel bir sözle ayrılmasına vesile olmaktır. Yaşamı boyunca müslümanca bir hayat süren kişi son olarak şehadeti söylemeye vakit bulamadan bu dünyadan göç etse, bu durum onun için bir eksiklik sayılabilir mi? Bu durumda telkinin dini hükmü nedir sorusuna cevap aramak gerekmektedir.

Konuyla ilgili olarak *el-Makdisî*, şunları kaydetmiştir: *Lâilâheillallâh*'ı telkin etmek müstehabtır. Ölmek üzere olan kişinin yanında Fâtiha ve Yasin surelerini okumak ise mekruhtur. İmam-ı Mâlik, ölünün yanında Kur'ân okunmasını mekruh görmüştür. Ebû Hanîfe, ölü yıkanınca kadar yanında herhangi bir şeyin okunmayacağı görüşündedir.³⁶ Bazı âlimler tarafından ise ölüye telkin yapmanın mendup olduğu, ölüleriniz ifadesinden maksadın da ölmek üzere olan kimseler olduğu ifade edilmiştir.³⁷

Yukarıdaki "Ölülerinize Lâilâheillallâh'ı telkin ediniz" şeklindeki rivayet-

³² el-Behvetî, *Keşşâfu'l-Kınâ*, II, 82.

³³ İbn Ebî Şeybe, *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, II, 446, no: 10858.

³⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, II, 446, no: 10859.

³⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, II, 446, no: 10860.

³⁶ el-Makdisî, *el-Furû*, II, 150.

³⁷ Geniş bilgi için bkz. ed-Dimyâtî, *İânetü't-Tâlibîn*, II, 139-140.

lerin ravilerini incelediğimizde, hepsinin de sağlam olduğunu görmekteyiz. Ancak bu rivayetdeki *ölüleriniz* kelimesinin İslam âlimleri tarafından nasıl anlaşıldığı önem arz etmektedir. Bu konudaki genel kabul görmüş olan anlayışın, ölmek üzere olan kişi olduğunu yukarıda belirtmiştik.

Konumuzun ikinci kısmını oluşturan, ölen bir kimsenin mezara konulmasından sonra bir kişinin mezar başında kalarak, ona sorgu meleklerinin soruları karşısında yardımcı olmayı ifade eden telkin ile ilgili rivayetlere gelince; öncelikle Allah Rasûlü'nün bu konuda ne yaptığını kaydetmek yerinde olacaktır.

Allah Rasûlü (s.a.v.) Ölünün arkasından, “Allahım! Onu ve beni bağışla” şeklinde duâ etmiştir.³⁸

Yine kaydedildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) ölünün defin işi bittikten sonra ashabıyla birlikte ayağa kalkar ve iman üzere sebat etmesi (sorguyu şaşırmadan cevaplandırması) için duâ ederdi. Orada bulunanlara da aynı şekilde duâ etmelerini söyler ve şöyle derdi: “Onun için (dinde) sabit kalmayı isteyiniz. O, şu anda sorguya çekilmektedir.”³⁹ Başka bir rivayette de Allah Rasûlü (s.a.v.) “Ölülerinizi kabre koyduğunuz zaman *Bismillâhi ve alâ sünneti Rasûlillâhi* deyiniz” buyurmuştur.⁴⁰

Ölen insanın mezarı başına oturup, ona telkin vermeyle ilgili, et-Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'inde yer alan şu rivayet bizim asıl incelemeye ihtiyaç duyduğumuz proplemli alandır. Bu konuda sadece bir rivayete rastlamaktayız.

et-Taberânî (260- 360), Ebû Ukayl Enes b. Silm el-Havlânî > Muhammed b. İbrahim b. el-A'lâ el-Hımsî > İsmail b. Ayyâş > Abdullah b. Muhammed el-Kuraşî > Yahya b. Ebî Kesîr > Said b. Abdullah el-Evdî tarikıyla gelen rivayette o, şöyle demiştir:

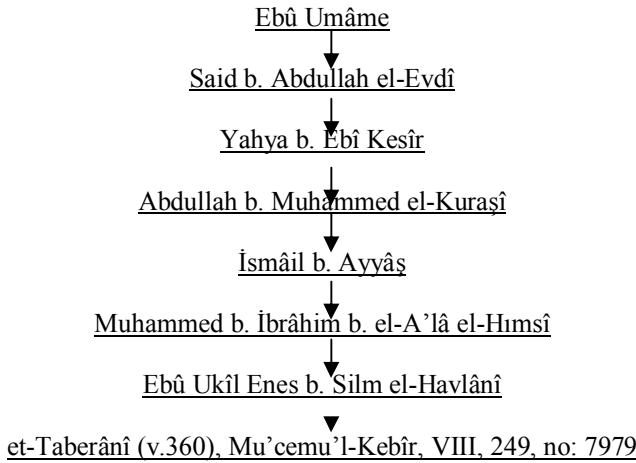
³⁸ İbn Mâce, *Sünen*, Cenâiz, 4, I, 465, no: 1447.

³⁹ Ebû Dâvud, *Sünen*, Cenâiz, 69, III, 550, no: 3221; el-Beyhakî, *Sünen*, IV, 56; el-Hâkim, *Müstedrek*, I, 370, hadisi sahih saymış, Zehebî de ona muvafakat etmiştir. Nevevî bunun isnadının ceyyid olduğunu belirtmiştir. İbn Kayyım, *Zadul Mead*, I, 497.

⁴⁰ A.b. Hanbel, *Müsned*, II, 27, 40, 59, 69, 128.

“Ben Ebû Umâme’ye insanlar hakkında konuşurken şahit oldum. O şöyle dedi: Ben öldüğüm zaman, bana Rasûlullah’ın ölülerimize yapmamızı emrettiği gibi yapınız. Allah Rasûlü şöyle dedi: “Kardeşlerimizden birisi ölünce, kabrinin üzerinde toprağını düzenleyin. İçinizden birisi, onun kabri başında kalksın ve şöyle desin: Ey falan (kadın)’ın oğlu falan! O muhakkak duyar. Ancak cevap veremez. Sonra, ey falan kadının oğlu falan, der. O muhakkak kalkar doğrulur. Sonra, ey falan kadının oğlu falan, der. O, Allah sana rahmet etsin, bizi irşad et, der. Fakat siz hissedemezsiniz. Sonra o desin ki; dünyadan ayrılır iken üzerine olduğun şeyi hatırla – Allah’tan başka ilah olmadığı ve Hz. Muhammed’in O’nun kulu ve Rasûlü olduğunu. Sen, Rab olarak Allah’tan, din olarak İslâm’dan, Nebî olarak Hz. Muhammed’ten ve İmam olarak da Kur’ân’dan razı olmuştun. Sonra, Münker ve Nekir’den biri, arkadaşının elini tutar ve şöyle der: ‘Haydi ona hüccetini telkin eden kimsenin yanına oturalım.’ Allah onun hücceti olur. Oradaki biri dedi ki: Yâ Rasûlallâh! Eğer onun annesi bilinmiyorsa ne olacak? O zaman, Havva’ya (a.s.) nisbet eder, ve ‘Ey Havva’nın oğlu falan der’ dedi.”⁴¹

Bu rivayetin senedini oluşturan ravileri, Sahabi’den başlamak üzere, aşağıdaki şekilde şema ile gösterebiliriz:

⁴¹ et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, VIII, 249, no: 7979.

Yukarıdaki rivayetin senesinde yer alan râvi Yahya b. Ebî Kesîr b. el-Mütevekkil et-Tâî el-Yemâmî'nin (v.129) tedlis yaptığı zikredilmiştir. Ebû Bekr ve Yahya b. Said, Yahya b. Ebî Kesîr'in hadis ilmi açısından bir öneminin olmadığını söylemiştir. Hüseyin el-Muallim şöyle demiştir: “Biz Yahya b. Ebî Kesîr'e, ‘sen hiç karşılaşmadığın ve hiç bir şey duymadığın bir kavimden bize hadis rivayet ediyorsun,’ dedik. O şöyle dedi: ‘kitabı görüyorsunuz.’ Kağıt ve dividi koydu ve ona yalan yazdı. Ben ona böyle yapma dedim.”⁴²

Yine ravilerden İsmail b. Ayyâş b. Süleym el-Ansî el-Humsî Ebû Utbe'nin (v.181 veya 182) Şamlılardan başka birinden rivayet ettiği zaman muzdarip olduğu ve hata yaptığı bildirilmiştir. Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe şöyle demiştir: Yahya b. Maîn'in yanında İsmâil b. Ayyâş zikredildi de onun şöyle dediğini duymuştum: O, Şam ehlinde rivayet ettiği şeylerde sikadır, Şamlılardan başkasından rivayet ettiği zaman hata eder. Ali b. Abdullah b. Cafer; ‘İki kişi vardır ki onlar sadece kendi beldelerinin hadisini rivayet ederler. Bunlar İsmail b. Ayyâş ve Abdullah b. Lehia'dır,’ demiştir. İbnu'l-Mubarek de İsmail b. Ayyâş ile Bakıyye arasında tercih etmek gerekse, Bakıyye'yi tercih edeceğini belirtmiştir. Ebû İshak el-Fezârî, onun ağzından ne çıktığını bilmeyen bir kimse olduğunu söylemiş, Ebû Sâlih el-Fezârî, önce İsmail b. Ayyâş'tan rivayet etmiş, sonra terketmiş, Amr b. Ali, Abdurrahman'ın ondan hadis almadığını ve eğer o olsaydı, ondan hadis almazdım dediğini belirtmiştir. Muhammed b. Müsennâ da Abdurrahman'ın İsmail b. Ayyâş'dan kesinlikle bir şey rivayet etmediğini söylemiştir. Yahya b. Maîn, İsmail b. Ayyâş'ın Muhammed b. Ziyad el-Elhânî, Şurahbil b. Müslim gibi sika şeyhlerden hadisinin kabul edileceğini söylemiştir. İshak el-Fezârî, Bakıyye'nin marûf kimselerden rivayetini yazımız, bilinmeyen kimselerden rivayetini yazmayız. İsmail b. Ayyâş'ın ise bilinen veya bilinmeyen kimselerden rivayetini yaz-

---

⁴² el-Ukaylî, *ed-Duafâu'l-Kebîr*, IV, 423, no: 2051.

mayın demiştir.⁴³

2

el-Heysemî (v.807) bu rivayeti et-Taberânî'den (v.360) naklederek eserine kaydetmiş ancak senesinde tanımadığı bir cemaatin olduğunu söylemiştir.⁴⁴ Hâfız İbn Hacer, *Emâli'l-Ezkâr*'da bu rivayetin, İbn Allal'ın *el-Fütuhâtu'r-Rabbâniye* adlı eserinde zikredilmiş olduğunu söyledikten sonra, onun *garib* olduğunu belirtmiştir. Her iki yoldan da hadisin senedi çok zayıftır. Bu hadisin Hz. Peygamber'e nisbeti sahih değildir. el-Esrem: Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel'e, "Ölü gömülünce bir adam kabrin başında durup, *Ey falan kadının oğlu falan! Hatırla. Hani sen dünyadan ayrılırken Allah'tan başka Tanrı bulunmadığına ..... inanmıştın!* Diyor. Halkın yaptığı bu iş hakkında ne diyorsun? Diye sordum. Bunun üzerine; "Şamlılar dışında bunu yapan kimse görmedim. Ebu'l-Muğîre öldüğünde, birisi geldi ve bu sözleri söyledi. Ebu'l-Muğîre bu konuda Ebû Bekr b. Ebû Meryem yoluyla onun üstadlarının böyle yaptığını naklederdi. İbn Ayyâş'ın bu konuda bir rivayeti vardır. Bu İbn Ayyâş'ın rivayeti, et-Taberânî'deki Ebû Umâme rivayetidir" diye cevap verdi, demiştir.⁴⁵

Halk arasında uygulandığı şekliyle ölümden sonra yapılan telkin şöyledir:

وقد روي عنه عليه الصلاة والسلام أنه أمر بالتلقين بعد الدفن فيقول يا فلان بن فلان اذكر دينك الذي كنت عليه من شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله وأن الجنة حق والنار حق وأن البعث حق وأن الساعة آتية لا ريب فيها وأن الله يبعث من في القبور وأنت رضىت بالله ربا وبالإسلام ديناً وبمحمد نبياً وبالقرآن إماماً وبالكعبة قبلت⁴⁶ وبالمؤمنين إخواناً

Ölen kimse kabre defnedilince, herkes kabrin yanından ayrılır. Sadece imam veya imam yerinde başka bir kimse, ölü'nün yüzüne karşı durarak, ona telkinde bulunur. Ona hitaben "Ey falan oğlu falan!" örneğin, "Yâ Hatice oğlu Ömer!" diye

⁴³ el-Ukaylî, *ed-Duağâu'l-Kebîr*, I, 88- 90; ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, I, 401 .

⁴⁴ el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 45.

⁴⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, I, 498.

⁴⁶ İbn Âbidîn, *Hâşiyeti İbn Âbidîn*, II, 191.

üç defa seslenir. Ölünün ve anasının ismi bilinmiyorsa “Ey Havva oğlu Abdullah!” şeklindeki bir hitaptan sonra, şöyle denilir:

ما كنت عليه من شهادة ان لا إله إلا الله و أن محمدا رسول الله و أن الجنة حق و النار حق و أن البعث حق و أن الساعة آتية لا ريب فيها و أن الله يبعث من فى القبور و أنك رضيت بالله ربا و بالإسلام دينا و بمحمد نبيا و بالقران إماما و بالكعبة قبلة و بالمؤمنين إخوانا ربي الله لا إله إلا هو عليه توكلت و هو رب العرش العظيم

sonra da üç defa

يا عبد الله قل لا إله إلا الله قل ربي الله و ديني الإسلام و نبي محمد

“رب لاتررنى فردا وأنت خير الوارثين”⁴⁷ denilir.⁴⁸

يقول يا عبد الله ابن أمة الله اذكر العهد الذي خرجت عليه من الدنيا شهادة أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأن محمدا رسول الله وأن الجنة حق وأن النار حق وأن البعث حق وأن الساعة آتية لا ريب فيها وأن الله يبعث من في القبور وأنك رضيت بالله ربا وبالإسلام دينا وبمحمد صلى الله عليه وسلم نبيا وبالقرآن إماما وبالكعبة قبلة وبالمؤمنين إخوانا⁴⁹ ربي الله لا إله إلا هو عليه توكلت وهو رب العرش العظيم

Buraya kadar verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere, ölüye verilen telkin bidattir. Bu konuda delil olarak getirilen rivayet, İbn Kayyim’ın (v.1350) *Zadu'l-Meâd* adlı eserinde belirttiği gibi sahih değildir. en-Nevevî (v.676/1277) ve başkaları da zayıf görmüşlerdir. San’ânî (v.1182/1768) de *Subulu's-Selam* adlı eserinde bu görüşe katılmaktadır. Aslında telkini yapan, ölüye telkin yaparak yeniden Müslüman olmasını istemekle alay konusu olmaktadır. Hz. Peygamber’in bu konudaki sünneti, cenazeyi gömmeye sırasında oradaki insanlara yapılan telkindir. Böylece, onlara ölümü hatırlatmış oluyordu. Bu uygulama, halk arasındaki uygulamadan ne kadar farklıdır.⁵⁰

⁴⁷ 21. Enbiya, 89.

⁴⁸ el-Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, I, 276.

⁴⁹ Zeynüddin b. Abdülaziz, *Fethu'l-Muîn*, s. 140

⁵⁰ Bu konuda bakınız. M.A. Abdusselam, *Kuran Niçin İndirildi*, s.71.

Ebû Hanife, ölmeden önce zorlamaksızın ve emretmeksizin ve tekrar etmesi konusunda ısrar etmeksizin telkinin yapılabileceğini, ancak mezara konulduktan sonra telkine gerek olmadığını, eğer yapılırsa Ehli Sünnet'e göre meşru olacağını belirtmiştir.⁵¹

Ali b. Süleyman el-Merdâvî Ebu'l-Hasen, telkin hakkında Ahmed b. Hanbel'den bir şey duymadığını ifade etmiş, aynı şekilde Esrem'in rivayetinden başka, imamlardan da bir şey işitmediğini belirtmiştir. Esrem, rivayetinde şöyle diyor: Ebû Abdullah'a dedim ki, ölü defnedildikten sonra bir kişi mezarın başında kalır ve şöyle der: "Ey Falanın oğlu falan....." Ebû Muğire bu işin sadece Şamlılar tarafından yapıldığını, başka bir yerde bu konuda bir şey duymadığını söylemiştir. Ahmed b. Hanbel'e, kabir başında telkin etmekle ilgili sorduklarında, o da aynı şekilde, bunu sadece Şamlıların yaptığını ve başka bir yerde böyle bir uygulamanın olmadığını söylemiştir.⁵²

eş-Şurunbilâli, Mezara konulan ölüye telkinin yapılıp yapılmaması konusunda; yapılırsa da yapılmazsa da olur, yapılması emredilmez, yapan da men edilmez yani meşrudur demiştir.⁵³

İbn Teymiyye, telkin ile ilgili şunları söylemiştir: "Ölmek üzere olan bir kimseye (المحتضر) telkin, emredilen bir sünnettir. Ölen insanın sorguya çekildiği ve imtihan edildiği sabit olmuştur. Nitekim Nebî (s.a.v.), 'Ölen bir kimse onların ayak seslerini duyar. Ancak siz onu duyamazsınız. Bir kimse, tanıdığı birisinin mezarı yanından geçerken ona selam verse, onun selamına karşılık verebilmek için, Allah tarafından ruhu kendisine geri verilir. İbn Teymiyye'ye, ölü defnedildikten sonra telkin gerekip gerekmediği sorulunca; telkin, icma'ya göre vacip değildir, demiştir.⁵⁴

Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre definden sonraki telkin müstehaptır. Hanefî

⁵¹ Geniş bilgi için bkz. Vehbe ez-Zuhaylî, *Fıkhu'l-İslam ve Edilletuhu*, II, 453.

⁵² el-Makdisî, *el-Muğnî*, II, 191; el-Merdâvî, *İnsâfu'l-Merdâvî*, II, 548-549.

⁵³ eş-Şurunbilâli, *Nuru'l-İzâh*, I, 90.

⁵⁴ İbn Teymiyye, *Kütübün ve Resâilün ve Fetâvâ İbn Teymiyye fi'l-Fıkhu*, c: 24, s: 297.

alimlerine göre telkinin yapılması emredilmez, 2yapanlar da men edilmez. Mâlikîlere göre ise; definden sonraki telkin mekruhtur.⁵⁵

İbn Teymiye'ye, mezar başında ölüye yapılan telkin ve bu konuda Hz. Peygamber veya sahabeden sahih bir hadisin olup olmadığı, eğer onlardan gelen sahih bir rivayet yoksa onun yapılmasının din açısından hükmünün ne olduğu sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: Zikredilen şey sahabeden bir topluluk tarafından nakledildi. Onlar telkini emrediyorlardı. Ebû Umâme ve başkaları gibi. Bu konuda Hz. Peygamberden de bir rivayet geldi, ancak sıhhatine hükmedilemedi. Sahabeden çoğu bunu yapmıyorlardı. Bunun için de Ahmed b. Hanbel ve bir kısım alimler, telkinde bir beis görmemişler ancak onu yapmayı emretmemişlerdir. eş-Şâfiî'nin ve Ahmed b. Hanbel'in ashabından bir kısmı, onun müstehab olduğuna, İmâm Mâlik ve bazı alimler ise mekruh olduğuna hükmetmişlerdir.⁵⁶

İbn Teymiye bu konuda Ashab'tan bir topluluğun rivayette bulunduğunu belirtmektedir. Ancak biz, mezar başında yapılan telkin ile ilgili Ebû Umâme rivayetinden başka, herhangi bir sahabeden böyle bir habere rastlayamadık. İbn Teymiye'nin dediği gibi eğer ashabın bir kısmı bunu yapsaydı, konuyla ilgili bir çok rivayetin bulunması gerekirdi. Ayrıca, yukarıda da kaydettiğimiz üzere, mezhep imamları bu konuda farklı fikirler beyan etmişler ve yapılırsa mübah, yapılmazsa bir şey olmaz demişlerdir. Ancak, İmâm Mâlik gibi bir kısım alimler, onun yapılmasını mekruh görmüşlerdir. Bu günün kültür ve medeniyetinde, bu tür şeylerin İslam ile alay sebebi olacağı, bazı alimler tarafından dile getirilmiştir. Günümüzde hâlâ devam eden bu gibi örf adet türü şeyler uygulanırken, bunların dini dayanaklarının araştırılması ve ne kadar kuvvetli delillere dayandırıldığına tespit edilmesi önemlidir. Telkin yapmayan veya yapmasını bilmeyen bir din görevlisinin, halk tarafından garip karşılandığı, yapıldığı zaman da; “bakın! İmâm ölü ile konuşuyor” denildiği bir ortamda bu tür alışkanlıkların kökenlerinin bilinmesi ve doğrusunun öğrenilmesi gereği daha iyi anlaşılacaktır. Bu çalışmamızla

---

⁵⁵ Bkz. Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, IV, 268-270.

⁵⁶ İbn Teymiye, *Kütübün ve Resâilün ve Fetâvâ İbn Teymiyye fi'l-Fıkh*, XXIV, 296.

mezarda telkin uygulamasının dini temelini sağlamadığı ve din açısından bir öneme haiz olmadığı anlaşılmaktadır. Günümüzde yapılması gereken şey; daha önce kaydettiğimiz gibi, ölülerimizin arkasından rahmetle yad ederek, onları hayır dualarıyla anmak ve amel defterlerine kaydedilecek işler yapmaktır. Zaten mezardaki kişiye kopye vermeyi andıran bu uygulama, Kur’ân’a da ters düşmektedir. Nitekim Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de (. يوم يأتي بعض آيات ربك لا) (ينفع نفسا إيمانها) “Onlar ille de kendilerine meleklerin gelmesini, yahut Rabbın gelmesini, yahut da Rabbın mucizelerinden bazısının gelmesini mi bekliyorlar? Rabbın mucizelerinden bazısının geldiği gün, daha önce iman etmemiş yahut imanı halinde hayır kazanmamış olan kimseye, imanı fayda vermez. De ki: bekleyiniz; biz de bekliyoruz!”⁵⁷ buyurmaktadır.

Yine Kur’ân-ı Kerîm’de Yüce Allah; (وما يستوى الأحياء ولا الأموات إن الله) (يسمع من يشاء وما أنت بمسمع من فى القبور) “Diriler ile ölüler bir olmaz. Allah dilediğine işittirir. Yoksa sen kabirlerde bulunanlara işittirecek değilsin.”⁵⁸ “İnsan için ancak çalıştığı kadarı vardır,”⁵⁹ buyurmuştur. Bu ayetler, ölü bir kimseye, normal şartlar altında, konuşmanın mümkün olmadığını bildirmektedir. Ancak, Allah’ın dilemesi halinde her şey imkan dahilindedir. Günümüzde telkin uygulamasını gerçekleştiren kişiler, acaba insanlara kendilerinin normal üstü bir insan olduklarını mı göstermek istiyorlar? Doğrusu bu durum gerçekten düşündürücüdür. Hz. Peygamber (s.a.v.) kızı, hanımı ve bütün yakınlarına, “sizin için elimden bir şey gelmez, nefsinizi kurtarınız!” diyerek dünyada iken iyi amel işlemlerini tavsiye etmiş, aksi halde onlar için elinden bir şeyin gelmeyeceğini ifade etmiştir.⁶⁰ Eğer, mezara gömüldükten sonra böyle bir yardım mümkün olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.v.) onu öncelikle yakınlarından esirgemezdi. Hz.

⁵⁷ 6. En’âm, 158.

⁵⁸ 35. Fatır, 22.

⁵⁹ 53. Necm, 39.

⁶⁰ Bkz. Buhârî, *Sahih*, Vasâyâ, 11, III, 190-191; Müslim, *Sahih*, İman, 351, I, 192; ed-Dârimî, *Sünen*, Rikâk, 23.

Peygamber böyle bir şey yapmadığına göre günümüzde de bu tür uygulamalardan kaçınılması gerekmektedir. Bunun yerine kaynağı daha sağlam ve Hz. Peygamberin uygulamalarına dayanan ve ölen kişiye sevabı ulaşacak şeyler yapmak gerekmektedir. Bunlar da sadaka-i câriye türünden şeylerdir. Çünkü Hz. Peygamber, insan öldükten sonra da amel defterine geçecek şeyleri sayarak bizlere yol göstermiştir. Bidatlardan uzaklaşarak dinin duru özüne dönmek, günümüz İnsanlarının dini daha kolay anlamalarına vesile olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

el-AZÎMÂBÂDÎ, Muhammed Şemsu'l-Hak, *Avnu'l-Ma'bud* (v.1273), (I-X), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415. 2. baskı.

el-BEHVETÎ, Mansur b. Yusuf b. İdris, *Keşşâfu'l-Kinâ*, I-VI, Beyrut 1402, Dâru'l-Fikr.

el-BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (v.458), *es-Sünenü'l-Beyhakiyyi'l-Kübrâ*, I-X, Mekke 1994.

el-BEZZÂR, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik (v.292), *Müsnedü'l-Bezzâr*, Beyrut 1409.

el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (v.256), *el-Câmiu's-Sahih*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

ed-DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdirrahman b. el-Fadl b. Behrâm, (v.255), *Sünen*, I-II, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.

ed-DİMYATÎ, es-Seyyid el-Bekrî b. es-Seyyid Muhammed Şettâ, *Îânetü't-Tâlibîn*, I-IV, Beyrut, Daru'l-Fikr.

EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eş'âs es-Sicistânî (v.275), *Sünen*, I-V, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.

el-HALEBÎ, İbrahim, *Mültekâ'l-Ebhur*, I-II, Saadet yayınları, İstanbul 1986.

HATİPOĞLU, Haydar, *Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, I-X, İstanbul 1992.

el-HEYSEMÎ, Ali b. Ebî Bekr (v.807), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, I-X, Beyrut 1408.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emin, *Hâşiyetü İbn Âbidîn*, (I-VI), Dâru'l-Fikr, 2. baskı, Beyrut 1386.

İBN- CÂRÛD, Abdullah b. Ali b. el-Cârûd Ebû Muhammed en-Nisâbü'rî (v.306), *el-Müntekâ li İbnî'l-Cârûd*, Tek cilt, Müessesetü'l-Kitâb es-Sakâfiyye, 1. baskı, Beyrut 1988.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî (v.235), *Musannaflu ibn Ebî Şeybe*, I-VII, Riyad 1409.

İBN HACER, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebu'l-Âdil el-Askalânî eş-Şâfiî (v.852), *Fethu'l-Bârî* (I-XIII), Tahkik: M. Fuat Abdalbâkî, Dâru'l-Marife, Beyrut 1379.

İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed (v.241), *Müsned*, I-VI, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.

İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtîm et-Temîmî el-Büstî (v.354), *Sahihu İbn Hibbâ* (I-XVIII), Tahkik: Ç Şuayb Arnavud, 2. baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1993.

İBN KAYYİM, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Keker (v.751), *Zâdul Meâd*, I-VI, Tercüme : Şükrü Özen, İstanbul 1998.

İBN KUDÂME, Abdullah b. Kudâme el-Makdisî Ebû Muhammed, *el-Kâfi fi Fıkhı İbn Hanbel*, (I-IV), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1988, 5. baskı.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, (v.275), *Sünen*, I-II, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (v. 711), *Lisânu'l-Arab*, I- XV, Beyrut 1956.

İBN TEYMİYYE, Ahmed Abdulhalim b. Teymiye el-Harrânî Ebu'l-Abbas (v.728), *Kütübün ve Resâilün ve Fetâvâ İbn Teymiyye fi'l-Fıkh*, Mektebetü İbn Teymiye.

İBNU'S-SALÂH, el-İmâm Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî (v.643), *Ulûmu'l-Hadîs li İbni's-Salâh*, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk 1984.

el-KÂSÂNÎ, Alâuddîn el-Kâsânî (v.587), *Bedâiu's-Sanâî* (I-VII), Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1982, 2. baskı.

el-KİNÂNÎ, Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail (v. 840), *Misbâhu'z-Züccâce*, (I-IV), Dâru'l-Arabiyye, 2. baskı, Tahkik: Muhammed el-Mümtekâ el-Keşnâvî, Beyrut 1403.

M. AHMED Abdusselâm, *Kur'ân Niçin İndildi*, Ankara 1996, Fecr Yayınları. 4. Baskı.

el-MAKDİSÎ, Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî Ebû Muhammed (v.620), *el-Muğnî*, I-X, Beyrut 1405.

el-MAKDİSÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Miflah (v.762), *el-Furû*, I-VI, Beyrut 1418, Mektebetü'l-İlmiyye.

el-MERDÂVÎ, Ali b. Süleyman el-Merdâvî Ebu'l-Hasen (v.885), *İnsâfu'l-Merdâvî*, I-X, Beyrut, Daru Turasi'l- Arabî.

MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, (v.261), *el-Câmiu's-Sahih*, I-III, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.

el-MUBÂREKFÛRÎ, Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim el-Mubârekfûrî Ebu'l-A'lâ (v. 1353), *Tuhfetu'l-Ahvezî* (I-X), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trs.

en-NESAÎ, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (v. 303), *Sünen*, I-VIII, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.

en-NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref (v.676), *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahihi Müslim*, (I-VIII) Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392. 2. baskı

el-HÂKİM, Muhammed b. Abdillâh Hakim en-Nisâbûrî (v.405), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, I-IV, Beyrut 1990.

er-RÂZÎ, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkadir (v.721), *Muhtâru's-Sihâh*, Beyrut 1995.

es-SAN'ÂNÎ, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (v. 211), *Musannef*, I-XI, Beyrut 1403.

es-SAN'ÂNÎ, Muhammed b. İsmail (v.852), *Sübülü's-Selâm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1379. 4. baskı.

es-SİNDÎ, Nuruddîn b. Abdulhâdî Ebu'l-Hasen es-Sindî (v.1138), *Hâşiyetü's-Sindî*, (I-VIII), Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Tahkik: Abdulfettah Ebû Ğudde, 2. baskı, Halep 1986.

es-SUYÛTÎ, Celâluddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman (v. 911),

-Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993.

-Şerhu's-Suyûtî (I-VIII), Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Tahkik: Abdulfettah Ebû Ğudde, 2. baskı, Halep 1986.

eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (v.1255), *Neylü'l-Evtâr* (I-IX), tek cilt. Dâru'l-Cîl, Beyrut 1973.

eş-ŞURUNBİLÂLÎ, Hasan el-Vefâi eş-Şurunbilâlî Ebu'l-İhlâs, *Nûru'l-İzâh*, Dâru'l-Hikme, Dimeşk 1985.

et-TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub Ebu'l-Kâsım (v.360), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I-XX, II. Baskı, Musul 1983.

et-TİRMİZÎ, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, (v.279), *Sünen*, I-V, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.

UĞUR, Mücteba, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, T.D.V. yayınları, Ankara 1992.

el-UKAYLÎ, Ebû Cafer muhammed b. Ömer b.Musa (v.322), *ed-Duafâu'l-Kebîr*, I-IV, Beyrut trs.

VEHBE ez-ZUHAYLÎ, *Fıkhü'l-İslam ve Edilletuhu*, I-VIII, Dımeşk, Daru'l -fıkr. ez-ZEHEBÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed (v.748), *Mîzânu'l-İtidâl fi Nagdi'r-Ricâl*, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

ZEYN b. İBRAHİM b. Muhammed b. Muhammed b. Bekr (v.970), *el-Bahru'r-Râik*, (I-VII), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut. Trs.

ZEYNÜDDİN b. Abdülaziz, *Fethu'l-Muîn*, (I-IV),Dâru'l-Fıkr, Beyrut. Trs.